

УДК 1(091)

І. В. Петленко
аспірант кафедри історії філософії
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ІСТОРІЯ ІНДІЙСЬКОЇ ФІЛОСОФІЇ В РОБОТАХ ДАСГУПТИ, ЧАТТОПАДХ'ЯЇ, ХІРІЯНИ, ЧАТТЕРДЖИ Й ДАТТИ

Складність історико-філософських розвідок у галузі індійської філософії пов'язана з неможливістю накласти європейську лінійну систему періодизації на поступ індійської думки. Стародавні індійці не приділяли датам і хронології такої уваги, як на Заході. Тому помилка в століття для них є незначною. Але такі розходження й неточності є суттєвими для науковців, котрі проводять історико-філософські розвідки. Саме тому зацікавлення індійською культурою та філософією, яке вийшло на науковий рівень, викликало потребу в розробці особливої методології. Цим займалися як провідні європейські сходинки, так й індійські дослідники. Найвідомішою, мабуть, є праця Радхакрішнана «Індійська філософія» у двох томах. Але ця праця була не єдиною. Декількома роками раніше від її виходу публікує перший том «Історії індійської філософії» Дасгупта. Також не менш відомою є «Вступ до індійської філософії» Чаттерджи й Датти.

Завдання статті полягає в тому, щоб показати багатобічність підходів до дослідження історії індійської філософії, зокрема розробки самих індійців. Нас цікавить період становлення цих досліджень, саме тому аналізуються роботи, написані на початку ХХ ст.

Варто зазначити, що ця тема поверхово досліджена на просторах нашої країни. Проте українська індологія має деякі напрацювання в царині дослідження стародавньої та сучасної індійської філософії, представлені іменами Г. Бокал, Ю. Завгороднього, О. Кіхно. Серед світових дослідників варто згадати М. Мюллера, У. Джонса, П. Дойссена, Г. Колбрука, а також роботи О. Шохіна, В. Лисенко, М. Аникеева та ін.

Перед тим як перейти до розгляду конкретних підходів до періодизації індійської філософії, ми поглянемо на загальний дослідницький клімат в Індії кінця ХІХ – початку ХХ ст. Саме цей період називають культурним ренесансом. Національно-визвольний рух і соціальні зміни зумовлюють й прогрес у науці, філософії та мистецтві. Нас особливо цікавить осередки філософських досліджень.

Філософсько-дослідницька діяльність в Індії розгорталася здебільшого в містах, що стали осередками культури. У Калькутті ще в кінці ХVІІІ ст. відкривається Азіатське товариство. Свої здобутки дослідники публікують у «Журналі Азіатського товариства», що видається з 1788 р. й до сьогодні. Пізніше Азіатське товариство відкривається ще й у Мумбаї на базі літературознавчого гуртка. Серед періодичних видань варто особливо відзначити журнал «Ар'я», де головним редактором був Шрі Ауробіндо, який там же публікував свої праці. Чи не найголовнішою подією у філософському житті тогочасної Індії було заснування Індійського філософського конгресу Тагором і Радхакрішнаном.

Отже, ситуація в Індії щодо філософських досліджень була на етапі свого становлення. Проте вже на цьому етапі можемо бачити конкретні результати. У контексті дослідження нам особливо цікаві розвідки в історико-філософському напрямі. Тому далі ми пропонуємо огляд деяких робіт мислителів, які зробили свій внесок в історико-філософську науку поряд із Радхакрішнаном. Ці праці є відомими й навіть пропедевтичними, як і двохтомник «Індійська філософія».

Говорячи про спроби періодизації індійської філософії, передусім варто згадати *Сурендранатха Дасгупту* (1887–1952). У цьому контексті особливо показовою є його п'яти томник «Історія індійської філософії», перший том якого вийшов у 1922 р., а останній – уже по смерті автора. Ця праця за обсягом інформації з посиланнями на першоджерела, є, по суті, енциклопедичною. Дасгупта звертається до оригіналів текстів, написаних на санскриті й палі. До нього подібну

роботу, хоча без аналізу й такого масштабу систематизації, проробив Мадхва в «Сарва-даршана-санграха». Остання дає лише загальний опис учень найвпливовіших даршан. За «Історією індійської філософії» стоїть не лише велика кількість проаналізованих текстів і вчень, а й розробка самого методологічного підходу до побудови історико-філософської концепції для індійської спадщини.

Дасгупта насамперед указує на беззаперечну наявність філософії в Індії. Сама відсутність еквівалента терміна «філософія» не означає відсутності філософського мислення в мудреців-гуру. Дослідник заявляє, що специфіка філософування в Індії принципово інакша, ніж на Заході. Тому використання рубрикації європейського зразка (онтологія, гносеологія, логіка тощо) є неадекватним для індійської думки. Він вважає, що філософія та культура кожного регіону розвиваються за своїми параметрами й мірками, немає єдиного джерела, спільної основи. Тому всі намагання донести індійську мудрість до європейця не матимуть успіху, адже проблема коріниться в самому розумінні мови філософії. Переклад невідворотно зумовлює спотворення змісту. Саме тому у своїй праці Дасгупта використовує санскритські терміни (карма, пудгала, джива, акаша тощо) [6, р. 14]. Відбиває дослідник також усі закиди щодо неісторичності індійців і неможливості побудови індійської історії філософії. Хоча циклічне та лінійне розуміння часу – головна відмінність у підходах Заходу та Сходу, усе ж можна виокремити структуру й генезис філософських знань в Індії, від Вед, у яких, власне, й була закладена вся мудрість, і до коментаторської традиції.

Принциповим нюансом є те, що за суб'єкта історико-філософського процесу в Індії виступає не один конкретний мислитель, а даршана. Ця відмінність вимагає інакшого підходу до структуризації всього комплексу знань, що представлений системами астики й настіки. Хоча роль людини як особистості в процесі розвитку філософії Індії є незначною, все ж таки є винятки, що, буквально, зробили революцію у філософській культурі. Такими особистостями передусім були Будда й Шанкара [7, р. 285]. Оскільки Дасгупта є представником неоведантизму, він високо оцінює вклад веданти у філософську скарбницю Індії, зокрема адвайти та її засновника Шанкари. Позиція неоведантиста також яскраво виявляється в його захисті філософії. Дасгупта був добре знайомий із європейськими ідеями: Гегелем і неогегельянством, неореалізмом, ученням про досвід Джеймса та «філософією життя» (зокрема теорією розвитку культур Шпенглера). Але їхні погляди він адаптує відповідно до вчення веданти. Його реценція західної філософії полягала в трансформації та модифікації класичних для Заходу ідеологем так, щоб вони відповідали ведантизму. Наприклад, концепції Кроче, Джентіле й інших неогегельянців були співзвучними в плані розуміння сутності світобудови як утілення Абсолюту.

Ще одним важливим нюансом, який не можна упустити, аналізуючи історико-філософський підхід Дасгупти, є акцентування уваги на практичності та прагматичності індійської філософії. Для нього європейська традиція – теоретична, тоді як індійська (через свою близькість до релігії й ритуалу) є суцільно практичною [7, р. 253]. Вона слугує єдиній меті – досягнення мокші, тому її методи та засоби не є пустими, безпідставними, необґрунтованими. Для Дасгупти філософія має власну нішу в культурі кожного народу, в Індії вона хоча й наближена до релігії, але це не применшує її самоцінності. Філософія пов'язана з розумінням Абсолюту (Брахмана), а оскільки він є вічний і незмінний, то й філо-

софська проблематика, що була порушена ще у Ведах, Бхагаватгіті й сутрах, є актуальною. Усі економічні, політичні та соціальні фактори є вторинними й не мають суттєвого впливу на вічне, що, власне, і є предметом філософії.

Одним із дослідників індійської філософії був *Дебіс-парад Чаттопадх'я* (1838–1894). Він відрізняється від інших своїм підходом і методологією. Цей мислитель найбільш відомий своєю працею «Локаята даршана. Історія індійського матеріалізму», яка яскраво ілюструє його позицію стосовно ідеалізму та матеріалізму у філософській думці Індії. Він як марксист наполягає, що індійська філософія не є суто ідеалістичною і спиритуалістичною. Він стверджує, що натуралізм – ось основна філософська лінія, яка ведеться не з Вед, а ще ранішого періоду. Локаята – народна філософія, що вмістила в себе природність і практичність. Чаттопадх'я знаходить натуралізм не лише в системах настиги, а й в ортодоксальних даршанах (атомізм вайшешики, вчення санх'ї тощо). Його вкладом в історію філософії було видавництво журналу «Індійські дослідження. Минуле та сьогодення», а також праця «Від санх'ї до веданти. Індійська філософія: даршани, категорії, історія». Ця робота є «спробою популяризувати багатства індійської філософії серед своїх співвітчизників» [5, с. 5]. Він показує, як саме розвивалася індійська культура, відповідно до неї, й філософія. Він приділяє увагу віруванням і поглядам, що панували на території Індії до приходу аріїв. Відчувається переплетіння релігійних і філософських ниток у світогляді стародавнього індійця: «Цим пояснюється неповне звільнення нашої філософської думки від релігійних забобонів, міфічних фантазій і навіть віри в ритуальні обряди. Досить дивно, що все це мирно співіснувало з чудовою, витонченою логікою і здатністю до діалектичного мислення; цю особливість дійсно важко зрозуміти, будучи знайомим лише з європейськими традиціями, так зазвичай говорять, що звільнення від стародавніх міфів стало ознакою зародження європейської філософії в часів Фалеса, першого філософа стародавньої Греції» [5, с. 23].

Особливістю підходу Чаттопадх'яї до аналізу генезису філософії в Індії є звернення не лише до сакральних текстів і їх коментарів, а й до даних етнографії, історії, археології. Це є головною відмінністю його підходу. У «Локаята даршана» він наполягає на тому, що матеріалізм більш близький для Індії, так як має глибше коріння, ніж ідеалізм. Локаята – світогляд населення, що проживало до приходу Аріїв в Індії, – асур. Тому подальше нашірвання ведичного вчення породило конфлікт у картині світу індійця. Як результат, ми маємо різні системи, вчення, школи. Кожна пропонує власний погляд на те, що є реальність та ілюзія. Тому в астиці ми знаходимо нотки матеріалізму та натуралізму.

Чаттопадх'я знаходить підтвердження своїй теорії аналізуючи ставлення до звільнення в кожній зі шкіл: «... огульне приписування всій індійським філософам ідеалу мокші стає деяким перебільшенням, так як насправді локаятики висміювали його, раннім імансаставилася до нього обайдуже, мали місце спроби переконати філософів ньяя-вайшешики, щоб вони не поглиблювали його філософську логічність» [5, с. 37–38]. Аналізуючи підхід до розуміння філософії та її розвитку в Індії Чаттопадх'яї, звичайно, не можна не звернути увагу на спеціальні акценти на ролі матеріалізму: «Надмірне підкреслення в історії індійської філософії матеріалістичних традицій, певний нахил у їх бік на шкоду вченням ідеалістичним і навіть певною мірою їх ігнорування» [3, с. 21]. Проте нас цікавить його методологія історико-філософського дослідження. Він сам, говорячи про свої розвідки, стверджує, що його попередники Дасгупта й Радхакрішнан проробили величезний пласт інформації, хоча він і не згоден із їхньою філософською позицією. «Незважаючи на те що я далеко відійшов від них, я ні на мить не дозволю собі забути, що без умілого керівництва й монументальної роботи С.Н. Дасгупти «Історія індійської філософії» я ніколи не отримав би маєм скромних знань у галузі індійської філософії» [4, с. 10]. Цей вплив виявився в тому, що Чаттопадх'я, як і Дасгупта та Радхакрішнан, вважає, що філософська традиція Індії бере

свій початок із гімнів Рігведи, смислово оформлюється в упанішадах, а свого піку досягає в ученнях даршан.

Наостанок варто зазначити, що, хоча Чаттопадх'я не був класичним представником неоведантизму, все ж його можна вважати апологетом індійської філософії. Його розвідки в цій сфері були спрямовані й на західного читача, щоб прояснити йому особливості східної мудрості, але більшою мірою це було підтримання традиції та укріплення національного духу. Для індійського мислителя головним завданням було показати не просто наявність філософії в Індії, а й те, якою вона була, її особливості й колорит. Ось як він пов'язує традицію і сучасність: «Живим, продуктивним, творчим початком в індійській філософії варто вважати ті її вчення, напрями й тенденції, які орієнтовані на спекулятивний, раціоналізм, наукове знання та вільну думку. Саме ці тенденції відповідають нагальним питанням прогресивного розвитку сучасної Індії» [2, с. 380].

Майсур Хіріяна (1871–1950) – один із найвидатніших дослідників індійської філософської спадщини, відомий своїми працями: «Індійська концепція цінностей», «Основи індійської філософії», «Індійська естетика», «Місія філософії», «Етика упанішад», «Популярні нариси з індійської філософії» тощо. На жаль, через те що роботи Хіріяни не перекладено, він не широко відомий нашому читачеві. Проте його розвідки та підхід до періодизації філософії Індії заслуговує на увагу. Хоча не можна сказати, що він кардинально відрізняється від запропонованого ними ж Дасгуптою чи Радхакрішнаном. Можливо, це пов'язано з впливом останнього на самого Хіріяну. Відомо, що вони були знайомі, підтвердження цьому є фото 1925 р., на якому зображені другий президент незалежної Індії та відомий дослідник індійської філософії й санскритолог. Він ставився до своєї роботи відповідально. У спогадах про нього Шіварами Састрі читаємо, що він, подібно до Канта, вів дисциплінований та упорядкований спосіб життя. Скрупульозність і акуратність характеризують і його як особистість, що не могло не відобразитися в його роботах.

Відповідно до підходу Хіріяни, індійську філософію можна поділити на два великих періоди. Перший – це ведичний, що тривав приблизно до 500 р. до н. е., він охоплює корпус учення, закладеного у ведичних текстах, зокрема упанішадах. Другий період – постведичний – ділиться на два менших періоди, перший із яких тривав до I ст. і становив учення раннього буддизму, джайнізму й філософію епосу «Махабхарати» (зокрема вчення Гіти); другий же підперіод, на думку Хіріяни, – це локаята, класичний буддизм і ортодоксальні даршани. Отже, ми вже бачимо головну відмінність цього підходу від, наприклад, позиції Чаттопадх'яї, який уважав локаяту першою зі шкіл, а не синхронною з астикою та буддизмом періоду розквіту й появи безлічі шкіл і напрямів. Дослідник наполягав на принциповій релігійності філософування в Індії, головною метою та напрямом якого завжди була мокша [8, р. 14–18]. Пізнання спрямоване на Абсолют, безособистісний, на істину Брахмана. Тому, зрештою, доходять усвідомлення себе і предметів та явищ світу як частин цілого, логічно пов'язаних і нероздільно зв'язаних. Але усвідомлення цього можливе не за допомогою раціо, а лише інтуїтивним шляхом.

Якщо говорити про історико-філософські розвідки в царині індійської філософії, то не можна оминати роботу «Вступ до індійської філософії», написану філологом-схознавцем, лектором Калькуттського університету *С. Чаттерджи* та професором коледжу в Патне *Д. Датта*. Уперше праця була видана в 1939 р., але перевидавалася багато разів через популярність і доступність викладу матеріалу.

Книга є, по суті, підручником з індійської філософії. Тут у лаконічній формі зібрано описи вчень провідних напрямів і шкіл стародавньої Індії. Головними перевагами роботи є підкреслення власне філософської проблематики, теоретичної складової індійської думки, апеляція до першоджерел (адже автори були знавцями санскриту й мов сучасної Індії), а також виділення національних особливостей. Вони прагнуть показати, що Індії не чуже філософське мислення, воно представлене багатьма формами, є самобутнім та оригіналь-

ним. Коротко і ясно викладено погляди кожної з даршан, структуровано по підзаголовках, розглянуто відповідно до процесу становлення кожного окремого вчення. Так, науковці стверджують, що європейська філософія за період свого становлення охоплювала все більше й більше коло питань, що підтверджує її поділ на розділи: метафізика, епістемологія, логіка, етика, естетика, аксіологія тощо. Усі ці розділи є притаманними спадщині Індії. Але через її синкретизм із релігією їх важче побачити в рафінованому вигляді. «Хоча основні проблеми філософії, по суті, однакові й на Сході, й на Заході та їх вирішення в основному дуже подібне, однак методи філософського дослідження деякою мірою відмінні; відрізняється також й історія філософської думки. Індійська філософія розглядає різні проблеми й метафізики, й етики, і логіки, і психології, і теорії пізнання, але вона не розглядає їх нарізно. Будь-яка проблема досліджується індійським філософом з усіх боків – з погляду метафізики, етики, логіки, психології й теорії пізнання. Цю тенденцію деякі вчені називають синтетичною точною зору індійської філософії» [1, с. 16–17].

Підхід до розгляду філософської спадщини Індії ілюструється вже самою структурою роботи «Вступ до індійської філософії». Автори пропонують поділити всі течії на ортодоксальні та неортодоксальні згідно зі ставленням до Вед. Отже, ми маємо системи астики (шість класичних даршан) і настики (джайнізм, буддизм, чарвака-локаята). У свою чергу, класичні даршани не були одноставними щодо тлумачення Вед, тому астика також ділиться на такі, що базуються безпосередньо на вченні Вед (веданта й міманса), й ті, які не заперечують Веди, але обґрунтовують свої постулати інакше (ньяя, санх'я, йога, вайшешика).

Із такого підходу до структуризації філософії випливає, що Чаттерджи й Датта прагнуть показати шляхи та джерела філософування, спільну основу для всієї традиції. На їхню думку, Веди не є такою основою, бо насправді лише веданта та міманса (теорія й ритуальна практика) базувалися безпосередньо на сакральних ведичних текстах. Усі інші школи так чи інакше відходили від ортодоксії. Критерієм для дослідників стає не близькість чи віддаленість до Вед учення даршани, а досвід індивіда та його роль у пізнанні. Відповідно до цього критерію, ми маємо школи, які апелюють до чуттєвого досвіду і являють собою вчення, близькі до натурфілософії (наприклад, санх'я та вайшешика), а також школи, що спиралася на інтуїцію й досвід позачуттєвого (одна з таких даршан – веданта) [1, с. 20]. Аналізуючи вчення кожної з даршан відповідно до рубрик філософії, Чаттерджи і Датта наголошують на принциповій першочерговості для індійської думки ролі саме етики. Проблеми кари, світового порядку, моралі та правильної поведінки, контроль пристрастей і бажань, досягнення найвищої цілі – просвітлення – ось теми, що актуальні й для буддистів, і для джайнів, і для ведантів тощо. Саме це відрізняє індійську філософію від західної. Через синкретизм із релігією вона стає більш одуховленою, моральною, етико-антропологічною. Крім цього, вона має цілком практичний характер, оскільки спрямована на досягнення конкретної мети. «Мета філософської мудрості не в простому задоволенні інтелектуальної цікавості, а головним чином у веденні просвітленого життя, керуючись далекоглядністю, передбаченням, глибокою гостротою зору. Тому в індійських письменників стало звичаєм прояснювати на початку свого твору те, якою мірою він слугує кінечним цілям людини» [1, с. 24].

Отже, самі індійці цікавилися вітчизняною спадщиною, аналізували її та досліджували. Культурний ренесанс в Індії, що розпочався в XIX ст., зачепив і сферу істерико-філософських досліджень. Здебільшого вони написані в дусі неоведантизму як апологетика індійської філософії, доведення її самостійності, самобутності й глибини та змістовності. Саме таку позицію займав, наприклад, Дасгупта й Хіріяна. Чаттерджи і Датта в спільній праці пропонують хоча й стислий, але досить цікавий і досить продуманий огляд основних даршан і їх ідей. Вони не просто вказують на наявність філософії в стародавній Індії, а на конкретних прикладах показують її

вияви. Зовсім інакший підхід пропонує Чаттопадх'я, який відходить від ідеалістичної традиції й бачить індійську мудрість як утілення натуралізму та матеріалізму. Ці автори і їхні роботи, звичайно, не вичерпують усього списку імен науковців, котрі працювали в царині історико-філософських розвідок. Проте для нас важливо зазначити загальну тенденцію й окреслити основні здобутки в цій сфері.

Література

1. Чаттерджи Т. Введение в индийскую философию / Т. Чаттерджи, Д. Датта. – М. : Академический проект, Альма Матер, 2009. – 416 с.
2. Чаттопадхья Д. Живое и мертвое в индийской философии / Д. Чаттопадхья ; общ. ред. Н.П. Анিকেева, послесл. Н.П. Анিকেева и Е.И. Анিকেевой – М. : Прогресс, 1981. – 416 с.
3. Чаттопадхья Д. История индийской философии / Д. Чаттопадхья ; пер. с англ. В.А. Шишкина и В.П. Липеровского ; ред. и вступ. статья Н.П. Анিকেева. – М. : Прогресс, 1966. – 328 с.
4. Чаттопадхья Д. Локаята даршана. История индийского материализма / Д. Чаттопадхья ; пер. с англ. – М. : Издательство иностранной литературы, 1961. – 736 с.
5. Чаттопадхья Д. От санхьи до веданты. Индийская философия: даршаны, категории, история / Д. Чаттопадхья ; пер. с англ. – М. : Сфера, 2003. – 320 с.
6. Dasgupta S. A History of Indian philosophy vols 1. Cambridge: Cambridge University Press, 1922. – 528 p.
7. Dasgupta S. Philosophy of dependent emergence. // Contemporary Indian philosophy. Ed. by S. Radhakrishnan and J. H. Muirhead. 2nd edition. London, 1952.
8. Hiriyan M. Outlines of Indian philosophy. Bombay: George Allen and Unwin (India) Privat Ltd., 1973.

Анотація

Петленко І. В. Історія індійської філософії в роботах Дасгупти, Чаттопадх'я, Хіріяни, Чаттерджи й Датти. – Стаття.

Стаття присвячена проблемам історико-філософського дослідження індійської філософії. Автор розглядає підходи до її періодизації та аналізу вчення різних даршан індійськими дослідниками. На прикладі концепцій Дасгупти, Чаттопадх'я, Хіріяни, Чаттерджи й Датти показано відмінність методології та варіативність підходів до аналізу філософської спадщини Індії.

Ключові слова: історія індійської філософії, Дасгупта, Чаттопадх'я, Хіріяна, Чаттерджи, Датта.

Аннотация

Петленко И. В. История индийской философии в работах Дасгупты, Чаттопадхья, Хирьяны, Чаттерджи и Датты. – Статья.

Статья посвящена проблемам историко-философского исследования индийской философии. Автор рассматривает подходы к ее периодизации и анализу учения разных даршан индийскими исследователями. На примере концепций Дасгупты, Чаттопадхья, Хирьяны, Чаттерджи и Датты показано отличие методологии и вариативность подходов к анализу философского наследия Индии.

Ключевые слова: история индийской философии, Дасгупта, Чаттопадхья, Хирьяна, Чаттерджи и Датта.

Summary

Petlenko I. V. The History of Indian Philosophy in Works of Dasgupta, Chattopadhyaya, Hiriyan, Chatterjee and Datta. – Article.

The article is dedicated to the problems of historical and philosophical research of Indian philosophy. The author considers the approaches to its periodization and analysis of the doctrines of various darshan by Indian researchers. On the example of the concepts of Dasgupta, Chattopadhyaya, Hiriyan, Chatterjee and Datta the difference of methodology and the variety of approaches to the analysis of the philosophical heritage of India are demonstrated.

Key words: history of Indian philosophy, Dasgupta, Chattopadhyaya, Hiriyan, Chatterjee, Datta.